

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Social Sciences

p-ISSN:1300-9702 e-ISSN: 2149-3243

Mecâlisü'n-Nefâys'te Ölüm İle İlgili Örtmeceler

Euphemisms for Death in Mecâlisü'n-Nefâys

Selda SANDALYECİ¹

¹Dr. Öğr. Üyesi., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne, Türkiye, seldatabak@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5443-3245>

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received:
02.11.2024
Kabul/Accepted:
14.04.2025

DOI:

10.18069/firatsbed.1578125

Anahtar Kelimeler

Ali Şir Nevâyî, Mecâlisü'n-Nefâys, ölüm, örtmece, tabu.

Keywords

Ali Shir Navayi, Mecâlisü'n-Nefâys, death, euphemisms, taboo.

ÖZ

Şair tezkireleri, edebiyat tarihi açısından değerli kaynak olmalarının yanında dönemin sosyal ve kültürel hayatını yansıtmaları bakımından da büyük öneme sahiptirler. Ali Şir Nevâyî'nin H. 896 (M. 1490-1491) yılında kaleme aldığı Mecâlisü'n-Nefâys adlı şairler tezkiresi Türk dili ile yazılmış ilk tezkiredir. Tezkire, bu özelliğinin yanında başka kaynaklarda yer almayan kırk üç Türk şairi hakkında bilgi vermesi ile de önem arz etmektedir.

Örtmeceler, halk arasında söylenmesi ayıp karşılanan, söylenmesinden korkulan, çekinilen nesne veya durumlar farklı kavramlarla belirtildiğinde dil dünyamıza katılır ve düşüncenin dile getirilmesinde zorluk çekildiği zaman bireylere kolaylık sağlar. Çekinilen ve söylenince başa geleceğine inanıldığından korku salan olaylardan biri de ölümdür. İnsanoğlu ölüm yerine daha hafif ve korkutuculuğu daha az olan sözcüklerle bu kavramı ifade etme ihtiyacı hissetmiştir. Bu çalışmada, Nevâyî'nin Mecâlisü'n-Nefâys'te ele aldığı şairlerin ölümlerini aktarırken kullandığı örtmeceleri ortaya koymak ve diğer tezkirelerle karşılaştırmak amaçlanmaktadır. Tespit edilen örtmeceler 1. Ölümü basit ve doğrudan ifade eden örtmeceler 2. Ölümü sanatlı üslup ile ifade eden örtmeceler olarak iki grupta incelenmiştir.

ABSTRACT

The collection of poet biographies are not only valuable sources in terms of literary history, but also have great importance in terms of reflecting the social and cultural life of the period. Mecâlisü'n-Nefâys, the poets biographie written by Ali Shir Navayi in 896 H. (1490-1491 AD), is the first biographie written in the Turkish language. In addition to this feature, it is also important because it provides information about 43 Turkish poets who are not included in other sources. Euphemisms are added to our language world when objects or situations that are considered shameful to say, feared or avoided among the public are expressed with different concepts and provide convenience to individuals when they have difficulty in expressing their thoughts. Humanity has felt the need to express this concept with lighter and less frightening words instead of death. This study aims to reveal the euphemisms used by Navayi while narrating the deaths of the poets he discussed in Mecâlisü'n-Nefâys and to compare them with other anthologies. It is seen that Navayi uses different expressions while narrating the death information of the poets. The euphemisms identified are examined in two groups as 1. Euphemisms that express death simply and directly 2. Euphemisms that express death in an artistic style.

Atıf/Citation: Sandalyeci, S. (2025). Mecâlisü'n-Nefâys'te Ölüm İle İlgili Örtmeceler. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 2, 589-600.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Selda SANDALYECİ, seldatabak@trakya.edu.tr

1. Amaç ve Yöntem

Tabu ve örtmecede dil dışı faktörlerin dil içi faktörlerden daha öncelikli olması sebebiyle, bu kavramlar bugüne kadar daha çok filoloji dışındaki sosyal bilimlerin araştırmalarına konu olmuştur. Etnografya, antropoloji, sosyoloji, halk bilimi gibi alanlarda çeşitli açılardan incelenmiş olan tabu ve örtmecenin dil içindeki rolü pek fazla araştırılmamıştır. Ancak dilin anlam hazinesinde yüzyıllar boyunca meydana gelen değişiklikler saptanmaya çalışıldığında ortaya çıkan değişikliklerde tabu ve örtmecenin rolü hemen kendisini göstermektedir (Arslan Erol, 2006: 35).

Şair tezkireleri; kişiyi şairliği ve eserleri dolayısıyla kayda değer bulur. Dolayısıyla sıralanan biyografik bilgiler arasında doğum ve ölümle ilgili olanların ve bunların ifadelerinin fazla bir öneminin bulunmaması beklenir. Bunun içindir ki tezkirelerde ele alınan kişilerin doğumları hiç de önemli bir yer tutmaz ve hatta şairlerin büyük bir kısmının doğumlarına değinilmezken ölümüne, sahip olunan bilgi ölçüsünde, mutlaka değinilmeye çalışılır (Durmuş, 2012: 121). Edebiyatta şairler, İslam inancı sebebiyle ölümü şiirsel bir atmosfer ve söz sanatlarıyla anlatırlar. Zihinlerden ölümün soğuk ve gizemli olan yönünü silmek ve okuyucunun hayal dünyasında ölümle ilgili hoş bir etki bırakmaya çalışarak örtmecelere başvururlar.

Çalışmada, Türk edebiyatındaki ilk tezkire örneği olması sebebiyle Ali Şir Nevâyî tarafından H. 896 (M. 1490-1491) yılında kaleme alınmış *Mecâlisü'n-Nefâ'is*'teki¹ ölüm kavram alanını karşılayan örtmeceleri ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu doğrultuda öncelikle Kemal Eraslan tarafından 2015 yılında hazırlanan "Ali Şir Nevâyî *Mecâlisü'n-Nefâ'is* (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar)" adlı eser içerik analizi yöntemiyle taranmış ve örtmeceler tespit edilmiştir. 1.2 numaralı başlıkta örtmece ve tabu kavramlarının ifade ettikleri aktarılmış, 1.3. numaralı başlıkta ölüm ile örtmece ilişkisinden bahsedilmiştir. Bulgular başlığı altında önce *Mecâlisü'n-Nefâ'is* hakkında bilgi verilmiş, ardından tespit edilen ölüm örtmeceleri sınıflandırılarak aktarılmıştır. Tespit edilen örtmeceler sınıflandırmanın devamında 3. numaralı başlıkta diğer tezkirelerle karşılaştırılmıştır.

Çalışmaya sadece *öl-* fiili yerine kullanılan örtmeceler dâhil edilmiştir. Tespit edilen örtmeceler koyu punto ile yazılmış ve alfabetik sıra ile verilmiş, devamında günümüz Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Ardından örtmece ile ilgili olan cümle/ beyit verilerek *sayfa numarası/satır numarası* şeklinde örneğin geçtiği yer gösterilmiştir: Câm'da *'âlemdin ötti*. 54/15.

2. Örtmece ve Tabu

Örtmeceler, dil konuşurlarının bilinçli bir şekilde yaptığı değiştirmedir. Toplumda söylenmesi uygun görülmeyen, korkulan, kaba veya çirkin olduğu düşünülen sözcüklerin yerine ona gönderme yapan başka sözcüklerin tercih edilmesi örtmece kavramını meydana getirmiştir. Doğrudan konuşmaktan çekinen, utanan ya da korkan bireyler için bir ifade aracı olan örtmeceler, hem birey hem de toplum hayatında önemli bir yer işgal etmektedir (Polat-Yılmaz, 2022: 311). Örtmeceler, insanın düşüncelerini çeşitli sebeplerle dile getirmekte zorlandığı bu gibi noktalarda kişiye bir kolaylık sağlar. Söylenmesi toplumca ayıp sayılan nesne ya da eylemler örtmeceli üslupla çok rahat bir şekilde anlatılabilir (Özavşar, 2019: 208). Bu kolaylığın yanında dilin söz varlığını ve anlatım olanaklarını zenginleştirici bir işlev üstlenirler (Sığircı, 2015: 105).

Ölüm, hastalık, doğaüstü varlıklar, vücut organları, boşaltım sistemi, cinsellik, küfür, alt kültür/ kimlik, diğeri/ öteki vb. kavramlar söz konusu olduğu zaman ortaya çıkan örtük anlatımlar, hayatı daha yaşanabilir hâle getirmek için insanın keşfettiği dil alanıdır (Karabulut ve Ospanova, 2013: 124). Bunun sonucunda hem günlük hayatta hem de edebî eserlerde örneklerine sıkça rastlanmaktadır.

Tosun'un ifadesinde belirttiği üzere ölümle karşı korku temelli olarak alınan tavır, toplum içinde dikkat edilmesi gereken ve birtakım yaptırımları olan yasaklamaların doğmasına neden olmuştur. Bu yasaklar, sosyal bilimler çerçevesinde tabu terimi ile ifade edilmektedir (2017: 171). Bir kavramın bazı nedenlerle açıkça adlandırılması mümkün olmadığı zaman, o söz (gösterge) tabuya dönüşmektedir. Onu değiştirmek, başka sözle adlandırmak kısaca tanımlamak insanın da dilin de yetisindedir (Güngör, 2010: 71). Örtmeceleri bu sebeple tabudan ayrı tutmak mümkün değildir. Demirci, tabular ile örtmeceleri bir madalyonun iki yüzü olarak değerlendirmektedir

¹ Çalışmalarda eserin adının yazımında bir birlik olmadığı, değişik yazılış biçimleriyle karşılaştığı görülmektedir. Doğru Türkçesi incelendiğinde Arapça kökenli sözlerdeki hemzeyi y sesiyle Türkçeleştirme yoluna gidildiği görülmektedir (Türk, 2021: 405). Bu sebeple kimi araştırmacılar *Mecâlisü'n-Nefâ'is* yazımını tercih etmiştir. Kimileri ise *Mecâlisü'n-Nefâ'is* olarak ele almışlardır. Örtmeceleri tespit etmekte başvurduğumuz Kemal Eraslan, *Mecâlisü'n-Nefâ'is* yazımını tercih ettiği için biz de çalışmamızda bu yazımı kullandık.

(2008: 23). Tabunun görüldüğü yerde örtmece olmazsa olmazdır. Hirik (2013) de toplumun kendi içerisinde oluşturduğu çeşitli tabular sonucu kimi sözcüklerin adeta yasaklı hâle geldiğini, bu durumda toplumun gelenekleri ve inanışları sonucu, doğrudan söylenmesi uygun olmayan sözlerin üzeri örtülerek söylenmesinin örtmece sözleri meydana getirdiğini söylemektedir. Tabu ve tabuya dayalı ortaya çıkan örtmeceler arasındaki ilişki bir sebep-sonuç ilişkisidir. Çünkü örtmeceleri ortaya çıkaran tabulardır. Bundan dolayı tabu ve örtmeceler birbirlerine sıkıca bağlıdır.

Örtmece sözlerin belirgin bir özelliği de zaman içinde değişime uğramalarıdır. Bu değişim aslında toplumun tabu algısına bağlıdır. Daha önce tabu sayılan bir olgu, tabu olmaktan çıkabildiği gibi tabuyu yumuşatmak için kullanılan örtmece de tekrar tabu hâline gelebilmektedir. Örtmece amacıyla oluşturulan sözcükler, bir müddet sonra yerine kullanıldıkları sözcüğün anlamını taşımaya başlar ve yeni bir örtme işlemine ihtiyaç duyulur. Genel dilde yaygın ve yerleşik bir anlam kazandıktan sonra örtmece vasıfları kaybolur ve insanlar bunların yerlerine yeni sözcükler oluşturmaya başlarlar (Üstüner, 2009: 173). Örneğin Türkiye Türkçesinde “sakat” kelimesi kullanılması hoş karşılanmayan bir tabir olarak görülmüş ve onun yerine örtmeceli kullanım olan “özürlü” kelimesi tercih edilmiştir. Fakat zamanla “özürlü” kelimesi “sakat” kelimesinin anlamından da daha aşağılayıcı bir anlama bürününce onun yerine başka bir örtmece olan “engelli” kelimesi kullanıma girmiştir.

2.1. Ölüm-Örtmece İlişkisi

Ölüm, yaşamla birlikte ortaya çıkmış kaçınılmaz bir sonudur. Doğuştan olmasa da en azından aklın ölümü kavradığı andan itibaren ölüm tüm insani varlığa egemen olmuştur (Roux, 2023: 11). İnsanlık tarihiyle birlikte üzerine kafa yorulmuş ve çözümler aranmış olan ölüm, tecrübe edilemeyen bir durum olması nedeniyle niteliği anlaşılamamış ve dolayısıyla gizemli bir geçiş olarak görülmüştür. “Ölümden korkan ve ondan kaçınan insan” modeli de işte bu bilinmezlik sebebiyle karşımıza çıkmıştır. Bu insan, tehlikeden korunmak ve bu tehlikeyi başka yönle çevirebilmek adına çeşitli inançlar ile uygulamalar oluşturmıştır. Ölüm etrafında şekillenmiş bu inançlar, uygulamalar ve ritüeller, toplumun yaşamını ve bakış açısını etkilemesi, kültür kodlarını barındırması ve geçmişten günümüze kadar yaşanan değişimlerin anlaşılması noktasında önemli ipuçları içermektedir.

Ölüm, toplumların kültürel hayatında derin anlamlar taşımaktadır. Hayatın acı bir gerçeği olarak kabul edilen ölüm, soğuk ve üzücü olması sebebiyle konuşmaktan kaçınılan sohbet konularından biri olmuştur. Bu sebeple ölüm karşısında çok şey hissedilmesine rağmen az şey söylenir. Bireylerin böyle ciddi bir durum karşısında hem kendisine hem de topluma karşı sergilediği tavır, kişinin içinde yetiştiği kültür ve medeniyetin birer göstergesi olmaktadır.

Tarihi savaşlarla dolu olan Türk milleti, bu durumun kaçınılmaz bir sonucu olarak defalarca ölümle burun buruna gelmiş, toplum olarak da telafisi zor kayıpları vermiştir. Fakat inançları ve cesaretlerinden kuvvet alarak ölüm duygusunu içselleştirmeyi başarabilmiştir. Ölümün bir yok oluş, bir hiçlik olarak algılanmaması, günü, saati gelince (ecel vakti) istisnasız herkesin ruhunu teslim edeceği düşüncesi, uçmağa varmak, şehitlik mertebesi gibi olguların moral kaynağı olarak zihinlerde yer etmesi, düşmana esir düşmektense savaşarak ölmenin erdemine inanılması gibi hususlar bu içselleştirmeyi makul ve kolay kılmıştır (Duman, 2012: 103).

Ölümün soğuk yüzü karşısında insanoğlunun, onu kendisinden ve yakın çevresinden uzaklaştırmak için pek çok inanç ve uygulama geliştirdiğinden yukarıda bahsedilmiştir. Bu amaçla ölümün adını anmama, şifre ve örtmece sözler kullanma, ölümü başka dillerden alınan kelimelerle karşılama gibi çeşitli metotlar kullanılmıştır. Her toplum, kendi dilindeki ayıplı, acılı kelimeleri örtme; uluorta söylememe eğilimindedir. Bu tür kelimeleri söyleme zorunluluğu varsa o zaman da başka dillerden kelime alıntılama veya sembollerle ifade etme tercih edilmektedir. Türk kültüründe de ölüm ile ilgili olarak “mevta”, “cenaze”, “defin” gibi kelimelerin tercih edilmesi bu yüzdendir (Ergun, 2013: 134-135).

Ölümden bahsedilirken birçok dilde daha yumuşak ifadelerle başvurulmuştur. İngilizcede “die” yerine “pass away (geçmek, gözünü kağıtmak)” tercih edilmesi, Almancada “sterben” yerine “abschied nehmen von (veda etmek)” ve “daheim einschlafen (evinde uykuya dalmak)” kullanılması bu kullanıma birer örnek teşkil etmektedir.

Örtmecenin bir yolu da yabancı sözcüklere başvurmaktır. Eserlerde bu durum İslamiyet sonrası dönemde daha fazla görülmektedir: Örneğin “gömme”, “gömülme” için Arapça “defin” sözcüğü imdada yetişir (Tor, 2021: 1550). Bir kişinin ölümü belirtilirken “Falanca öldü!” denmez ve onun yerine “vefat etti, Hakk’ın rahmetine

kavuştu.” gibi daha yumuşak ifadelerle olayın etkisi azaltılmaya çalışılır. Böylece gerçek değişmeye de acı olan sözcük bal eylenir.

Örtmecelerin çoğu, özellikle de İslamiyet’in etkisiyle, ölümün korkulacak bir şey olmadığı kanısını karşı tarafa vermeye yöneliktir. Dil, olumsuz duygulara sebep olabilen ölümü güzel kelimeler aracılığıyla kabullenmeye yardım eder. Örneğin, “bekâ âlemine geçmek”, “ebedî istirahatgâha uğurlanmak”, “Hakk’ın rahmetine kavuşmak”, “Allah emrine kavuşmak”, “rahmet-i rahmana vasıl olmak” gibi ifadeler ölümden sonra kötü bir yere gidilmediği mesajını vermeye yöneliktir. Söz konusu ifadeler ile olumsuz anlam yükü ya tamamen ortadan kalkar ya da hafifletilir.

Kocasavaş (2000) Türkçenin, tarihî dönemlerinden beri gerek mecaz anlamda gerekse türetme yoluyla ya da deyimler aracılığıyla Türk düşünüş ve ifadesinin zenginliğini ortaya koyarak ölüm kavramıyla ilgili çok zengin bir kelime kadrosuna sahip olduğunu belirtir: adıl-, alkın- ‘mahvolmak, yıkılmak’, bar- ‘ölmek, bu âlemden başka bir âleme gitmek’, geç- ‘ölmek, bu dünyadan gitmek’, gitmek ‘ölmek, öbür dünyaya gitmek’, başın al- ‘başını götürmek, başını yemek’, oza bar- ‘göçüp gitmek, ölmek’. Türkmen (2019) de Anadolu’da bu örtmecelere ek olarak “emrihak vaki olmak”, “ahiret yolcusu olmak”, “ecel şerbetini içmek”, “günü dolmak”, “ömrü vefa etmemek”, “ömür defterini kapatmak”, “vadesi dolmak”, “adres değiştirmek”, “ahrete intikal etmek”, “dünyasını değiştirmek”, “dar-ı bekaya irtihal etmek”, “dünyaya veda etmek”, “ebediyete geçmek” vb. örtmecelerin olduğunu kaydeder.

Ahmet Bican Ercilasun, Osman Nedim Tuna’dan aktararak Köktürk Abideleri’nde *öl-* fiili için kullanılan “kergek bolmak” tabirinin, -kergek’in Doğu Türkçesi sözlüklerinde bıldırcın türünden bir kuş olarak geçmesi sebebiyle- ‘kuş olmak’ anlamına geldiğini belirtir. Buna delil olarak da Batı Türklerinin Müslümanlıktan sonra “öldü” yerine “sunkar/ şahin boldı” deyimini kullanmalarını gösterir. Burada dikkati çeken bir diğer nokta ise *öl-* fiilinin kökünün ‘havalanmak, yükselmek’ anlamlarına gelen farazi bir **ö-* fiilinin olmasıdır (2007: 373-374).

Henüz İslam’ı kabul etmedikleri dönemlerde de Türklerde ahiret inancı vardı ve ölüm onlar için de büyük bir korku ve endişe kaynağı idi. İslam’ın kabulü ile birlikte yaşam biçiminin yanı sıra ölüme bakış açısı da kısmen değişti. Ölüm, artık “korku ile ümit” arası bir çizgi oldu. Çünkü İslam inancında kaçınılmaz olan ölüm, bir yok oluş değil ruhun bedenden ayrılışı, yeni bir hayatın başlangıcıdır (Koçin, 2033: 135). İslamiyet, kabul gördüğü toplumlarda hayatın her alanında şekillendirici unsur olmuş ve ölümü “ahiret” inancı çerçevesinde “sonlu âlemden sonsuz âleme geçiş” biçiminde sunarak onun korkulacak bir durum olmadığını göstermiştir.

Klasik Türk edebiyatına bakıldığında ölüme bakışın da bu çerçevede, daha çok dinî kaynaklı olduğu görülmektedir. Bu eserlerde ölüm genellikle İslamiyet’e uygun bir şekilde aktarılmış ve ölümün hikmetiyle dünyanın geçiciliğinden dem vurulmuştur. Ölüm tıpkı bir insanın doğumu gibi sıradan bir vaka olarak nazarlara sunulmuştur (Kızıltaş, 2018: 576). Böylece sanatçılar tarafından ölüm olgunlukla karşılanmış ve sorgulama gereği duyulmadan ölüme teslim olunmuştur.

3. Bulgular

3.1. Mecâlisü’n-Nefâyis

Sözlükte ‘anmak, hatırlamak’ manasındaki “zikır” kökünden türeyen tezkire (çoğulu tezâkir) ‘hatırlamaya vesile olan şey’ demektir (Öz, 2012: 68). Edebiyat terimi olarak ise biyografik/antolojik eserler için kullanılmaktadır. Arap ve Fars edebiyatında önemli bir kol oluşturan tezkirecilik, Türk edebiyatında Nevâyî’nin Mecâlisü’n-Nefâyis adlı eseri ile başlar. Türkçe şüara tezkirelerinin ilk örneği Doğu Türkçesinde görülmekle birlikte tezkirecilik, bu sahada Nevâyî’den sonra bir gelenek halini almamış, Nevâyî’nin ardından sadece Sâdıkî ikinci bir örnek vermiştir.

Mecâlisü’n-Nefâyis, Nevâyî’nin olgunluk döneminde, 50 yaşında, yazmış olduğu bir eserdir. Bu eser, edebiyat tarihimiz açısından olduğu kadar bütün kültür ve düşünce tarihimiz açısından da mümtaz bir yere sahiptir. Türk edebiyatının ilk şüara tezkiresi olması bakımından Mecâlisü’n-Nefâyis’in önemi oldukça büyüktür. Ayrıca dönemin tarihi ve sosyal olayları ile kültür hayatını günümüze aktaran eşsiz bir kaynak eser niteliğini taşımaktadır (Türk, 1990: IX).

Tezkirelerde şairlerin hikâyeleri ve şairlikleriyle ilgili bilgiler sunulduktan sonra ölümüne dair bilgiler en sonda yer alır. Nevâyî, genelde şairlerin hayatıyla ilgili kısımları kısa tutmuş, biliniyorsa eğer şairin nereli olduğunu

ve mesleğini, ölmüşse öldüğü yeri ve nadiren ölüm şeklini aktarmıştır. Şairlerle ilgili bilgilerin kısa olması, tezkirenin antolojik bir özellik göstermesindendir.

Nevâyî eserini sekiz meclise ayırmıştır: Birinci mecliste yaşamlarının sonuna yetişerek kendilerini yakından tanıyamadığı şairleri, ikinci mecliste küçük yaşta tanıdığı ve gençliğinde görüştüğü şairleri -ki bunların tamamı eserin yazıldığı tarihten önce vefat etmişlerdir-, üçüncü mecliste döneminin belli başlı şairlerini, dördüncü mecliste dönemin ulularını, beşinci mecliste Horasan'ın ve diğer yerlerin şiir söyleyecek kabiliyete sahipken şiirle uğraşmayan mirzade ve diğer azadelerini, altıncı mecliste Horasan'ın dışındaki ülkelerin ulularını, yedinci mecliste güzel şiir okuyan ve kimisinin şair olduğu sultanlar ve mirzaları anlatmıştır. Sekizinci meclis ise tam bir Hüseyin Baykara incelemesidir.

3.2. Mecâlisü'n-Nefâis'te Ölüm ve Ölümle İlgili Örtmeceler

Çalışmada, Nevâyî'nin Mecâlisü'n-Nefâis adlı tezkiresindeki tüm ölüm örtmeceleri tespit edilmiş ve 1. Ölümü basit ve doğrudan ifade eden örtmeceler 2. Ölümü sanatlı üslup ile ifade eden örtmeceler olarak iki gruba ayrılmıştır:

3.2.1. Ölümü Basit ve Doğrudan İfade Eden Örtmeceler

Bu başlık altında ölüm kavramını ifade ederken ölümün sözlük anlamı olarak nitelendirilebilecek, basit ve doğrudan ifade sayılabilecek 17 adet örtmece tespit edilmiştir. Bu ifadeler yapı olarak çoğunlukla isim+ yardımcı fiil şeklinde oluşmaktadır. Fakat “bar-”, “kiç-”, “öt-” gibi kök fiil şeklinde örtmeceler de görülmektedir. Toplu bir değerlendirme yapıldığında tematik olarak İslam dini çerçevesinde geçici olan bu fânî dünyadan ebedî olan ahirete gidiş/geçiş ifadeleri yer bulmaktadır:

‘âlemdin bar-: dünyadan gitmek: ölmek.

bu kiçe *‘âlemdin barur-min.* 56/27

‘âlemdin öt-: bu dünyadan geçip gitmek: ölmek.

hem-ol Hâzret'niñ kazaqlığıda yara yep *‘âlemdin ötti* 27/14

şeyh Herî'de *‘âlemdin ötti.* 35/5

Esterâbâd'da *‘âlemdin ötüptür.* 57/6

‘âlemğa veda ôt- /kıl-: dünyaya veda etmek: ölmek.

sultân Ebü Sa'îd Mirzâ çağıda *‘âlemğa veda kıldı* 16/12

ve anda *‘âlemğa vedâ' etti.* 48/1

bar-: varmak: ölmek.

ekki ğarîb oğul yâdigâr koyup *bardı.* 21/25

fânî 'âlemdin riğlet kıl-: fânî dünyadan göçmek: ölmek.

ammâ bu yakında hâber kıldı kim *fânî 'âlemdin riğlet kılıpdur.* 167/10

fevt bol-: yok olmak, bir daha erişememek: ölmek.

Herî'de *fevt boldı.* 40/16, 50/13, 51/20, 55/22, 56/25, 57/9- 11, 58/14, 60/8

amma özi Şîrâz'da *fevt boluptur*, dep şöhreti bar. 47/20

Babur Mîrzâ Meşhed'de *fevt bolğan* yıl.. 49/5

kazâ yit- kazanın ulaşması: ölmek.

Esterâbâd'da aña *kazâ yitip* na'sın Sebzvâr'ğa kiltürdiler 28/24

kiç-: geçmek, bu dünyadan geçip gitmek: ölmek.

âhır demide bî-edebâne sözleridin tevbe kılıp ehl-i şalâh tarîkı bile *kiçti.* 68/9

mağtûl bol-: katledilmek, öldürülmek.

Kara-bağ'da *mağtûl boldı* 71/6

öt-: geçmek, bu dünyadan geçip gitmek: ölmek.

ma'lûm bolur ki bir târihde *ötüpdürler* 11/3

Mevlânâ Esterâbâd'da ta'un marazı bile *ötti* 12/14

ve *öter* vaktıda bu ğazel mağla'ın kim tüketmeydür erdi 67/2

ba'zı ecel meyidin mest ü bî-haberdürler, ammâ ba'zı hâya bezmide ser-mest ve cîlve-ger ve nazm-güsterdürler. Teñri te'âlâ *ötken* cemâ'atnı öz kaşydın ğarîk-i deryâ-yi rahmet kılsun. 166/1

riğlet kıl-: dünyadan göç etmek: ölmek.

çün bar êrdiler bu Hâzret ve ol Hâzret/ kim ol Hâzret Hâk sarı *kıldi riħlet* 131/27

şehâdet mertebesine yitkür-: şehitlik mertebesine erişirmek: şehit etmek.

Sultân-ı saħîb-kıran ĥidmetide ġarîblık ihtiyâr kılıp Semerķand'da ħalganda aġasının ħatili anı hem *şehâdet mertebesiga yitkürdi*. 73/22

şehîd bol-: şehit olmak.

şāh mezkûr bolġan pâdişāh êlgide *şehîd boldı* ve dêrler ki mezârı Şeyh Zeynüd'dîn'de durur, va'llāhu a'lem. 46/8

şehîd kıl-: şehit etmek.

Mevlānā'nı Ten-şûfî bulġaġıda H'arizmde Özbek *şehîd kıldı* 10/21

telef kıl-: yok etmek: öldürmek.

ġüyā anı *telef kılġanda* süñekin tapmadılar ki bir yerde ħoyġaylar 45/27

Teñri raħmetiġa bar-: Tanrı'nın rahmetine kavuşmak: ölmek.

Semerķand'da *Têñri raħmetiġa bardı*. 34/15

zāyi' kıl-: yok etmek: öldürmek.

sałtanat da'vîsi bar êrdi. Hem-ol iş üstige anı *zāyi' kıldılar* 45/27

Tablo 1. Ölümü Basit ve Doğrudan İfade Eden Örtmecelerin Tekrar Sayısı

	Ölüm İçin Kullanılan Tabir	Tekrar Sayısı
1	fevt bol-	22
2	'ālemdin ôt-	15
3	öt-	5
4	'ālemġa veda êt- /kıl-	2
5	maġtûl bol-	2
6	'ālemdin bar-	1
7	bar-	1
8	fānî 'ālemdin riħlet kıl-	1
9	ħazā yit-	1
10	kiç-	1
11	riħlet kıl-	1
12	şehâdet mertebesine yitkür-	1
13	şehîd bol-	1
14	şehîd kıl-	1
15	telef kıl-	1
16	Teñri raħmetiġa bar-	1
17	zāyi' kıl-	1

3.2.2. Ölümü Sanatlı Üslup ile İfade Eden Örtmeceler

Bu bölümde ölümü tasvir ederken sanatlı üsluptan faydalanılan 10 adet örtmece ifade tespit edilmiştir. Her biri, birer mısra kabul edilebilecek özel ifadelerden oluşur ve hepsi sıklık olarak sadece birer kez görülmüştür.

'ādem ħükmiide perde-i ihfāda ol-: yokluk hükmüyle gizlilik perdesi arkasında olmak: yok olma gerçeği ile gizlilik aleminde olmak, öbür dünyaya göçmüş olmak.

bu ħab' leġāfeti bile ārāste āzādeler ve zihñ zarāfeti bile pîrāste mîr-zādelerdin hem eġerçi ba'zı *ādem ħükmiide perde-i ihfādadurlar*, ba'zı vücüd encümenide zāviye-i zühür ve bekādadurlar. 177/23

âhiret seferi allığa tüş:- ahiret yolculuğu ile karşılaşmak: ölmek.

sefer ihtiyâr kıldı ve ol seferde *âhiret seferi allığa tüşti*. 40/11

devr ayağın içür:- ecel kadehinden içirmek: ölmek.

felek Cemşîd bile Ferîdün'ğa içürgen *devr ayağın içürdi* ve vücûd bezm-gâhıdın sürdi ve 'adem ferâmüş-
hânesiğa kivürdi 201/14-15

ecel meyidin mest (bol):- ecel şarabıyla sarhoş olmak.

ba'zı *ecel meyidin mest* ü bî-ğaberdürler, ammâ ba'zı hayat bezmide ser-mest ve cilve-ger ve nazm-
güsterdürler. 166/27

fena dâru'l-ğurûrîdın beka dâru's-sürûrîğa intikâl kıl:- yokluk gurur evinden ebedî mutluluk evine
göçmek: bu dünyadan öbür dünyaya gitmek: ölmek.

hâlâ bu fena dâru'l-ğurûrîdın beka dâru's-sürûrîğa intikâl kılıpdurlar 5/3

fena dâm-gâhıdın beka ârâm-gâhuğa barıp dur:- fanilik tuzağından ebedi huzur yerine varmak: bu
dunyadan öbür dünyaya gitmek: ölmek.

alar bu fena dâm-gâhıdın beka ârâm-gâhuğa barıp dururlar 31/14

fenâ mahallıdın kitip beka ser-menziliğa yit:- fena mahallinden göçüp beka menziline ulaşmak: ölmek.

ve pâdişâhları hem bu *fenâ mahallıdın kitip, beka ser-menziliğa yitipdürler*. 190/3

hayât ser-çeşmesidin sîr-âb bolma- ve 'ömri nahlı mîvesidin ber yeme:- hayat çeşmesinden susuzluğunu
giderememek ve ömür fidanından meyve yiyememek: doyamadan ölmek, yapmak istediklerini yapamadan
vakitsiz ölmek.

hayf ve yüz min hayf, dırığ ve yüz min dırığ kim *hayât ser-çeşmesidin sîr-âb bolmadı* ve 'ömri *nahlı*
mîvesidin ber yemedi. 74/3-4

vücûd bezm-gâhıdın sür- ve 'adem ferâmüş-hânesiğa kivür:- varlık meclisinden sürüp yokluk unutmaya evine
sokmak: ölmek.

felek Cemşîd bile Ferîdün'ğa içürgen devr ayağın içürdi *ve vücûd bezm-gâhıdın sürdi* ve 'adem ferâmüş-
hânesiğa kivürdi 201/14-15

zamâne vefâsı dik nâ-bûd ol:- zamanın vefasızlığı gibi mevcut olmamak: ölmüş olmak.

bireri eger zamâ şahîfesinde öz nazımları sevâdı dik mevcûddurlar, ammâ *ekŞeri zamâne vefâsı dik nâ-*
bûddurlar. 190/2-3

4. Mecâlisü'n-Nefâis ile Diğer Tezkilerin Karşılaştırılması

Tezkire yazarları ölüm kavramını, doğrudan biyografik bilgi aktarımı şeklinde sunmaktadır. Bu bakış açısı ve ifade tercihinde tezkire yazarlarının sıkça yararlandığı sözcükler ve ifade kalıpları olarak “ölmek, fevt olmak, nakl etmek/olmak, mevt olmak, ah(i)rete gitmek, gitmek, Rahmet-i Rahmâna vâsıl olmak, merhûm olmak, rihlet etmek, intikal etmek, göçmek” öncelikle ve sıklıkla yararlanılanlardır. Bütün tezkirelerde çok sayıda örneği olan bu kullanımlar, şairlerin biyografilerinden ziyade eserlerini ön planda tutan ‘antoloji tipi’ olarak da bilinen tezkireler için karakteristiktir (Durmuş, 2012:110).

Daha verimli sonuçlar çıkarılması adına bu bölümde diğer tezkirelerdeki ölüm ifadeleri aktarılacak ve karşılaştırmalar yapılacaktır. Öncelikle Nevâyî'nin ardından Doğu Türkçesiyle kaleme alınmış Sadıkî'nin Mecma'ü'l-Havâs tezkiresi verilecek, ardından Anadolu sahasında kaleme alınmış tezkireler incelenecektir:

- Doğu Türkçesi sahasında tezkire geleneği oluşmamış, Nevâyî'den sonra sadece Sâdıkî-i Kitâbdâr Mecma'ü'l-Havâs isimli tezkiresini kaleme almıştır. Afşar Sâdıkî Beg, Çağatay Türkçesiyle kaleme aldığı Mecma'ul-Havâs'ı Alî Şîr Nevayî'nin Mecâlisü'n-Nefâis'ine zeyil olarak yazmıştır. Yazılış tarihi tahminen 1597-1598 yılları arasında olan Mecma'ul-Havâs, Doğu Türk dili alanında Çağatay Türkçesiyle yazılmış ikinci ve son tezkiredir (Tekcan, 2013:169). Bu tezkirede tarafımızca tespit edilen ölüm örtmeceleri 16 adettir. Bunlardan 10'u basit ve doğrudan ifadelerdir: “maktul bolmak, fevt bolmak, âlemga vedâ kılmak, âlemni bedrud kılmak âlemdin ötmek, dünyanı veda kılmak, ötmek, şikeste bolmak, vefat bolmak, na-bud bolmak”. 6'sı ise sanatlı söyleme sahiptir. Basit ve doğrudan ölümü ifade eden örtmecelerde sekiz tekrar ile *maqtûl bol-* ilk sıradadır ve onu yedi tekrarlı *fevt bol-* ile beş tekrarlı *âlemga vedâ kıl-* izlemektedir.

Sanatlı söylemlerde ölüm daha çok “fanilik utancının elbisesini çıkarıp sonsuzluğa varmak”, “hayat yapraklarının dökülüp gül bahçesinin gülünün solması”, “ömür baharına hazan rüzgarının esmesiyle

hayatın yeşilliğinin solması”, “ömrünün baharını yokluk rüzgarına vermek” gibi ifadelerle aktarılmaya çalışılmıştır. Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Sadıkî, hem örtmece çeşitliliği hem de sanatlı üslup bakımından Nevâyî’nin gölgesinde kalmıştır denilebilir.

Anadolu sahasında yazılmış tezkirelerdeki ölüm örtmeceleri incelendiğinde ise tespit edilen veriler aşağıdaki gibidir:

- a. Anadolu sahasındaki ilk tezkire olarak Edirmeli Sehi Bey tarafından 1538’de kaleme alınmış Heşt Behişt, ölüm örtmeceleri açısından incelendiğinde 20 örtmecenin olduğu tespit edilmiştir. Bu örtmecelerde daha çok “ahiret” ve “Allah” kelimelerinin kullanıldığı ve dünyanın geçiciliğinin vurgulandığı söylenebilir. 20 örtmecenin 15’i basit ve doğrudan ifadelerdir: “dünyâdan güzër kılmak, ahirete nakl itmek, Allah emrine yitişmek, Allah emrine varmak, Allah rahmetine vasıl olmak, dünyadan ahirete rihlet itmek, dünyadan güzër kılmak, dünya meşgalesinden feragat itmek, fâni olmak, gitmek, Hak emrine vasıl olmak, kara toprak olmak, Tanrı emrine varmak, vefat”. Sanatlı söyleme sahip olan 5 örtmece ise şöyle sıralanmıştır: “âlem-i fâniden muhtefî olmak, âlem-i ‘uluvv- i âsümâna pervâz gösterüp tâvûs-i kudsi-i cinâna hem-râz olmak, bu kârgâhdan ferâgat, dâr-ı gurûrdan rihlet itmek, sarây-ı gurûrdan bâkâ-yı sūrûra rihlet itmek” (Pusmaz, 2024: 450-455). Burada Nevâyî ve diğer tezkirelerden ayrılan nokta *fevt ol-* örtmecesinin hiç tercih edilmemesi olmasıdır.
- b. Heşt Behişt’ten sonra Anadolu’da yazılmış ikinci tezkire olarak kabul edilen Latîfî’nin 1546 yılında tamamladığı Tezkiretü’ş-Şuara’ında ölüm “fevt olmak, âhirete gitmek, gülşen-i bekâya nakl olmak, dehre vedâ etmek, kalilü’l-bekâ olmak, cânib-i bekâya gitmek” gibi daha çok sade bir form içerisinde aktarılmıştır. Latîfî, şairin ölüm anındaki durumu, ortamı, hâli, tavrı, ölüm sebebi gibi bilgilere ölüm vakti kadar sıklıkla yer verme eğiliminde değildir (Tolasa 1983: 59).
- c. Ahdî de 1563 yılında kaleme aldığı Gülşen-i Şu’ârâ’ında daha çok basit ve doğrudan ifadeleri tercih etmiştir: “fevt olmak, terk-i âlem etmek, vefat etmek, mevt, rihlet etmek, veda etmek, meyl-i zîr-i zemîn kılmak” gibi. Sanatlı söylemlerde İslam inancı dolayısıyla “fenadan bekâya” geçiş temel nokta olmakla beraber Ahdî, ölümü bir rüzgara, haberciye benzetir. Nevâyî ile bu konuda ortaklıklar örneklerde göze çarpmaktadır. Kullanılan örtmeceler bağlamında ise Ahdî 7 basit, 8 sanatlı söylemden faydalanırken Nevâyî’nin daha çeşitli ifadelerle başvurduğu görülür.
- d. Âşık Çelebi’nin 1586 yılında yazdığı Meşâ’irü’ş-Şuarâ adlı tezkiresindeki basit söylemli ifadelerle bakıldığında 16 örtmece görülmektedir: “fevt olmak, rihlet eylemek/ kılmak, vefat eylemek, ahirete intikal etmek, irtihal eylemek, müteveffa olmak, ecel ermek/ eceli yetmek, ahirete azim olmak/ gitmek, mevti vaki olmak/ mevt olmak, ömrü ahir olmak/ ömrü ahire ermek, aslına intikal etmek, can vermek, dünyadan gitmek, ecel önün almak, ölmek, ömrü fenaya varmak.” Bu ifadelerde de Nevâyî ile benzer olarak 23 tekrar ile en çok *fevt ol-* örtmecesini tespit edilmiştir. Sanatlı söylem örtmecelerine bakılınca ölümle bekçi, câm, insan, âlem, hayvanlar, satranç, deniz, gece vb. otuz iki farklı nesne arasında bağlantı kurduğu ve bunların da tekrarlarıyla birlikte 67 defa kullanıldığı görülmektedir.
- e. 17. yüzyıl tezkirecilerinden Riyâzî’nin 1610 yılında yazdığı Riyâzü’ş-Şu’arâ tezkiresinde ölümle ilgili yaklaşık doksan dört farklı ölüm ifadesi tespit edilmiştir. Bunlardan bazıları tekrar edilmiş, bazıları sadece bir kere kullanılmıştır. Bu örtmecelerden basit söylemli 11 ifade görülmektedir: “fevt olmak, intikal eylemek/etmek, mülk-i ademe sefer etmek, ömri hatm olmak, teslim-i ruh etmek, şehid/shahadet olmak, şerbet-i şehadet içmek, gark olmak, terk-i dünya-yı fâni etmek, dünya-yı veda etmek/veda-ı âlem-i fena etmek/ veda-ı cihan-ı fâni etmek, çok gitmeyip gitmek, mevte rıza vermek” (Rjoub-Ersoy, 2023: 59). Bu örtmecelerden de 250 defa kullanım ile *fevt ol-* en çok tercih edilen olmuştur. Riyâzî ölümleri ifade ederken mensur anlatım yanında manzum şekli de tercih etmiştir. Bu ifadeler 68 örnekte görülmüştür. Sanatlı söylem ile ölümü aktardığı örtmeceler ise 15 adettir ve 23 defa tekrarlanmıştır. Bu örtmecelerde dilin son derece ağdalı olduğu görülmektedir.² Nevâyî’den farklı olarak ölümün “ağaç, bekçi, berat, dellâl, derya, elbise, gece, çeşitli hayvanlar, hırsız, rüzgar, satranç, şihâb (kıvılcım), tabut, uyku” gibi çok çeşitli metaforlarla ifade edildiği görülür.
- f. İsmail Belîğ tarafından 1726 yılında yazılmış “Nuhbetü’l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti’l-Eş’âr” adlı tezkirede ise ölümü basit ve doğrudan ifade eden örtmecelerde en çok *fevt ol-* görülmüştür.

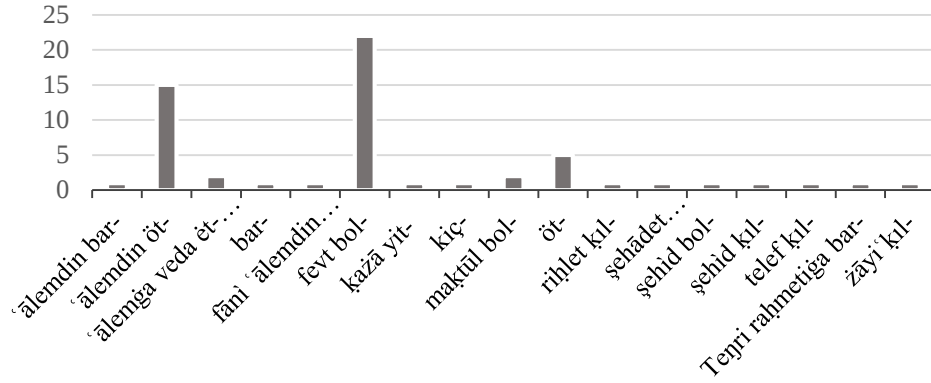
² Ayrıntılı bilgi için bk. Rjoub-Ersoy, 2023: 67-73.

5. Sonuç

Çalışma sonucunda Nevâyî' nin 461 kişiyi ele aldığı eserinde toplamda 27 farklı ifadeyi ölümü tanımlamak için kullandığı tespit edilmiştir. Bu ifadelerden 17'si ölümün sözlük anlamı olarak tanımlayabileceğimiz, sanatlı söylemden ayrılması için basit ve doğrudan ifade olarak tanımladığımız örtmecelerdir. Geriye kalan 10 örtmece, ölümün sanatlı üslupla tanımlandığı ifadelerdir.

Mecâlisü'n-Nefâ'is'te, Nevâyî'nin şairlerin ölümünü anlatırken daha çok sanatlı söyleyişten uzak ifadeleri tercih ettiği söylenebilir. Örtmecelerin sayısı bakımından karşılaştırma yapıldığında basit ve doğrudan ifadeler ile sanatlı ifadelerin oranının birbirine yakın olduğu görülmektedir. Fakat kullanım sıklığı yönünden incelendiğinde *fevt bol-* ve *öt-* örtmecelerinin çok fazla tercih edildiği gözlemlenmiştir:

Tablo 2. Ölümü Basit ve Doğrudan İfade Eden Örtmecelerin Kullanım Sıklığı

Nevâyî örneklerde görüldüğü üzere ölüme dair ifadelerini çoklukla sade, yalın, kısa bir anlatım ile aktarmıştır. Osmanlı sahası tezkirecilerinin aksine, şairin ölüm anındaki durumu, ortamı, hâli, tavrı, ölüm sebebi gibi bilgilere yer verme eğilimi göstermemiştir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında tezkire sahiplerinin bir taraftan “fevt ol-”, rihlet et-”, “vefat et-”, “göç-” gibi klasik ifade yapılarını tercih ettikleri, diğer yandan ise dile hakimiyetleri, yetiştirdiği kültür ve aldığı eğitimler çerçevesinde yüzyıllara göre farklı sanatlı söyleyiş formları geliştirdikleri söylenebilir. Biyografisi verilen kişinin mahlası veya adı, mesleği, genç oluşu, ölüm sebebi ve şekli gibi özellikleri esas alınarak bu doğrultuda öznel ifade biçimleriyle ortaya konulmuştur. Bunun dışında bazen bu kültürdeki İslam inancının ürünü olan “sonlu âlemden sonsuz âleme geçiş” anlatılmaktadır. Örnek çeşitliliği açısından en fazla örtmeceye sahip olan tezkirenin Aşık Çelebi'nin Meşairü's-Şuara'sı olduğu tespit edilmiştir. Elbette ki her tezkirenin aynı oranda örnek çeşitliliği ve zenginliğini taşımadığını da belirtmekte fayda vardır.

Nevâyî'den sonra yazılan tezkirelerde müellifler, farklı olarak şairlerin ölümünü anlatırken sıradan bir anlatış biçimi seçmeyip ölümü; ölen kişinin isimleriyle (mahlas), meslekleriyle ya da ölüm şekilleriyle bağlantı kurarak sanatkarane bir üslupla ifade etmişlerdir. Mecâlisü'n-Nefâ'is'te bahsi geçen ifadeler görülmemektedir. Nevâyî gibi gerektiğinde fevkalade sanatlı bir üslup kullanabilen bir şahsiyetin böyle ifadeler tercih etmemesinin sebebi kanımızca eserin yazılmış ilk tezkire olması ve amacının sanat yapmaktan ziyade, didaktik bir eser olmasıyla sadece ilgilenenlere şairler hakkında bilgi vermek olduğu gerçeğidir. Ayrıca Anadolu sahasında yazılan tezkirelerde dini ifadeler kendini daha çok hissettirmektedir.

Nevâyî'nin sanatlı söyleyişten uzak olarak ölümü tanımladığı 17 adet örtmece ifade şöyle sıralanabilir: “‘âlemdin bar- , ‘âlemdin öt-, ‘âlemğa veda et- /kıl-, bar-, fânî ‘âlemdin rihlet kıl-, fevt bol-, każâ yit-, kiç-, maqtûl bol-, öt-, rihlet kıl-, şehâdet mertebesine yitkür-, şehîd bol-, şehîd kıl-, telef kıl-, Teğri rahmetiğa bar-, zâyi kıl-”. Bunların içerisinde Tablo 1 ve 2’de görüldüğü üzere en çok *fevt bol-* ve *âlemdin öt-* kullanılmıştır. Söz konusu 17 örtmece içerisindeki *maqtûl bol-*, *şehâdet mertebesine yitkür-*, *şehîd bol-*, *şehîd kıl-* tabirleri ise dikkati çekmektedir. Çünkü bu fiiller aslında *öl-* fiilini değil *öldür-* fiilini karşılamaktadır ve “şairlerin öldürülmesi” gibi sosyal bir olguyu gözler önüne sermektedir. Fiillerin bağlamı incelendiğinde, bahsi geçen şairlerin ya bir saray mensubu veya divane olmaları ya da zamanında yazdıklarından dolayı küfürle suçlanıp sürgüne gönderilmiş olmaları dikkate şayandır. Sadıkî de tezkiresinde bu sosyal olguyu aslında gözler önüne

sermiştir: “İki beytni yahşı oğur, ʔab’ıda hōşlık ve zihnde şūhlık köp bar. Dêrler kim bu uçurda mağtûl boldı, belî hîç kîşî Esterâbâdda öz eceli birle ölmês.” (87a/ 12-13)

Nevâyî’nin sanatlı söyleyiş ile oluşturduğu 10 adet ölüm örtmecesi ise şöyledir: “‘âdem hûkmide perde-i ihfâda ol-, âhîret seferi allığa tûş-, devr ayağın içür-, ecel meyidin mest, fena dâru’l-ğurûrîdın beka dâru’s-sürûrığa intikâl kıl-, fenâ dâm-gâhıdın beka ârâm-gâhuğa barıp dur-, fenâ mağallıdın kitip beka ser-menziliğa yit-, hayât ser-çeşmesidin sır-âb bolma- ve ‘ömri nağlı mîvesidin ber yeme-, vücûd bezm-gâhıdın sürdi ve ‘adem ferâmûş-hânesiğa kivür-, zamâne vefâsı dik nâ-bûd ol-”.

Tespit edilen örtmeceler incelendiğinde “dünya” tasavvuru dikkati çekmektedir. Ölüm kavramı, “geçici dünyadan kalıcı dünyaya göç” ve “Allah’a kavuşma” olarak algılanmıştır. Bu bakış açısı ölüm ile dünya arasında bağımlı bir ilişkinin olduğunu, ölüm ile geçici mekân olarak görülen “dünya”nın işlevini tamamladığını anlatmaktadır. Nevâyî bu ifadelerde sezgisel gönderme yöntemini kullanarak örtmecelerin derin yapısında *göçmek*, *dünya değiştirmek* ve *yükselmek* kavramlarını hissettirmiştir. Ölümün böyle algılanması ve aktarılması ise İslam inancı ve tasavvuf kültürünün bir neticesidir denilebilir. Çünkü klasik edebiyatta ölüme bakış genellikle dinî kaynaklıdır. Nevâyî de bir klasik edebiyat mensubu olarak sanatlı söylem kullandığı bu örtmecelerinde, İslamın gereği bu dünyanın geçiciliğinden, gerçek dünyanın ahirette olduğundan bahsetmiş, fakat Anadoludaki müellifler kadar üzerlerinde durmamıştır. O, ömrün bitişini ömür fidanından meyve yiyememek biçiminde aktarırken dünyaya doyamamaktan da dem vurmıştır.

Tezkirenin meclislerine başlarken ve meclisleri sonlandırırken Nevâyî, özet mahiyetinde geçiş bölümleri kaleme almıştır. Örneğin: “İkkinçi meclis ol cemâ’at-i ‘azîzler zıkrîde kim fağîr alardın ba’zının mülâzemetiğa kiçiklikde yitip-min ve ba’zının şoğbetiğa yigitlikde müşerref bolup-min. Ve hâlâ sene sitte ve tis’in ve semâne mi’e târîhide kim bu muğtaşar bitiledür, alar bu fenâ dâm-gâhıdın beka- ârâm-gâhuğa barıp dururlar.” (Eraslan, 2015, 31). Sanatlı söylem olarak adlandırdığımız örtmecelerin kullanıldığı yerleri mercek altına aldığımızda bu ifadelerin çoklukla tezkirenin meclislerine başlarken ve meclisleri sonlandırırken oluşturulmuş bu bölümlerinde kullanıldığı yani şahsa -şairlere- ait olmadığı görülmektedir. Bu da Nevâyî’nin tezkiresini, aslında yukarıda da belirttiğimiz üzere bilgilendirme amaçlı yazdığını fakat yine bir nebze de olsa sanat hünerlerini göstermekten geri durmadığını göstermektedir.

Sonuç olarak bulgular tabu ve örtmecelerin, Türkçe kelime hazinesinin leksik ve semantik yönden değişip zenginleşmesinin bir yolu olduğunu gözler önüne sermektedir. Nevâyî’nin oluşturduğu bu yeni örtmeceler ile dile katkı sağladığı söylenebilir.

Kaynaklar

- Alkaya, Z. (2024). Bir Ölüm Ritüeli: Türklerde Ağıt Yakma Geleneğine Dîvânü Lugâtî't Türk'ten Bakmak. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Dîvanu Lugâtî't Türk'ün 950. Yıl Dönümü), 1-10.
- Arslan Erol, H. (2006). Tabu ve Kelimelerin Anlam Alanlarına Etkisi. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, 50(2002/2), 35-56.
- Aslan, S. (2024). Örtmeceler ile İlgili Bibliyografya Çalışması. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi* (14), 574-583.
- Bahadır, S. C. (2018). Meşâ'irü's Şuarâ'da "Ölüm"ü Tanımlayan İfadeler- I 'Ölüm'ün Basit İfadelerle Tasvir Edildiği Şair Biyografileri. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, 4(Prof. Dr. Ali Nihad Tarlan Özel Sayısı), 220-230.
- Bahadır, S. C. (2019). Meşâ'irü's Şuarâ'da "Ölüm"ü Tanımlayan İfadeler-II "Ölümün" Sanatlı İfadelerle Tasvir Edildiği Şair Biyografileri. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, 5(10), 28-46.
- Bahadır, S. C. (2022). Gülşen-i Şu'arâ'da "Ölüm"ü Tanımlayan İfadeler. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 8(4), 733-744.
- Bahadır, S. C. (2022). Künhü'l-ahbâr' da Ölümü Tanımlayan İfadeler. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 29, 1260-1274.
- Çabuk Çiftioğlu, A. (2015). Türkçede Örtmece Sözlerin Oluşum Yolları. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(5), 136-160.
- Demirci, K. (2008). Örtmece (Euphemism) Kavramı Üzerine. *Millî Folklor*, 20(77), 21-34.
- Duman, M. (2012). Türk Atasözlerinde Ölüm. A. İnayet, Z. Kaymaz (Ed.), *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı* içinde (97-108 ss.). İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Durmuş, M. (2012). Ölümü Güzelletiren Eda: Türkçe Şair Tezkireleri İle Şairnâmelerde Ölüm Bakış Ve Ölümün İfade Biçimleri Üzerine. *Millî Folklor*, 24(94), 105-122.
- Eraslan, K. (2015). *Alî-Şîr Nevâyî Mecâlisü'n-Nefâyis I-II (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2007). Türkçede Öl- Fiili Üzerine. E. Arkoğlu (Haz.), *Makaleler Dil-Destan-Tarih-Edebiyat* içinde (371-375 ss.), Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Ergene, O. (2018). Mecâlisü'n-Nefâyis'in İçerdiği Biyografik Öğeler. *TÜRK Uluslararası Dil Edebiyat Ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1(14), 25-59.
- Ergun, P. (2013). Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler. *Millî Folklor*, 25(100), 134-148.
- Güngör, A. (2010). Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözler Üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 12(29), 69-93.
- Hirik, E. (2013). Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Ölüm Örtmeceleri. *Yeni Türkiye Türkçe Özel Sayısı*, 9(55), 441-451.
- Hökelekli, H. (1991). Ölüm ve Ölüm Ötesi Psikolojisi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1), 151-165.
- Kalkan, H. K. (2018). Almanca Ve Türkçe Ölüm İlanlarındaki Örtmece Sözlerde Ölüm Algısı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6(13), 382-397.
- Karabulut, F. ve Ospanova, G. (2013). Örtmece Sözlerin Mantığı: Kazak Türkçesi ile Türkiye Türkçesinde Karşılaştırmalı Model Analizi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 2(2), 122-146.
- Kızıltaş, M. (2018). Belîğ Tezkiresi'nde Şairlerin Ölümünün İfade Edilişi. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 13(28), 553-577.
- Kocasavaş, Y. (2000). Türkçenin Tarihî Dönemlerinde Ölüm Kavramının İfadesi. *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 29, 77-111.
- Koçin, A. (2003). Ölüm Gerçeğinin Türk Kültürüne ve Anadolu Türk Şiirine Yansıması. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(5), 135-160.
- Kuşoğlu, M. O. (2012). *Sâdikî-i Kitâbdâr'ın Mecma'ü'l-Havâs adlı eseri (inceleme-metin-dizin)*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Mermer A. ve Koç Keskin N. (2005). *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Öz, Y. (2012). Tezkire. *İslam Ansiklopedisi* içinde (Cil: 4168-69 ss.), İstanbul.
- Özavşar, R. (2019). Marzubannâme Tercümesi'ndeki Ölüm ve Müstehcenlik İle İlgili Örtmeceler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(862), 207-213.
- Polat, K. ve Yılmaz, A. E. (2022). Dilde Ölümü Gölgelemek: Safâyî Tezkiresi'nde Ölümle İlgili Örtmeceler.

- Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi*, 6(3), 302-324. <https://doi.org/10.34083/akaded.1147108>
- Pusmaz, H. (2024). Sehî Bey'in Heşt-Bihîşt Adlı Tezkiresinde "Ölüm" ile İlgili Örtmeceler. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 445-458.
- Roux, J. P. (2023). *Altay Türklerinde Ölüm*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Sığırcı, İ. (2015). Kültürün Aktarımı: Türkçe ve Fransızca' da Ölümle İlgili Örtmece Sözlerin İncelenmesi, *Millî Folklor*, 27(108), 103-115.
- Tekcan, M. (2013). Sâdıkî Afşar'ın Mecma'ul-Havâs'ı: Çağatay Türkçesinde Yazılmış Şâirler Tezkiresi. *Journal of Turkish Studies*, 8(13), 169-178.
- Tolasa, H. (2002). *Sehî, Latîfî, Aşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. yy.da Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi I*, Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Tor, G. (2021). Ölmek ve Ölüm Üzerine Bir Çeşitleme. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7(4), 1546-1560.
- Tosun, İ. (2017). Tuvacada Ölüm ile İlgili Örtmeceler. İ. A. Aydemir (Ed.), *Tuva Araştırmaları Tuvaca Varyantların Belgelemesi ve Tanımlanması* içinde (165-184 ss.), Ankara: Grafiker Yayınları.
- Türk, V. (1990). *Neva'i Mecalisi'n-Nefa'is metin-inceleme* (Yayımlanmamış doktora tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Elazığ.
- Türkmen S. (2009). Türkçedeki Örtmece Sözler, *Karadeniz Araştırmaları*, 6(23), Güz, 131-140.
- Üstüner, A. (2009). Örtmece Sözlerle İlgili Terimler. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(8), 166-176.
- Yazar, İ. (2013). Şair Tezkirelerinde Ölüm Bağlamında Dil Ve Üslup Üzerine Bir İnceleme. *CBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 457-466.

Etik, Beyan ve Açıklamalar

1. Etik Kurul izni ile ilgili;
☒ Bu çalışmanın yazarı, Etik Kurul İznine gerek olmadığını beyan etmektedir.
 2. Bu çalışmanın yazarı, araştırma ve yayın etiği ilkelerine uyduklarını kabul etmektedir.
 3. Bu çalışmanın yazarı kullanmış oldukları resim, şekil, fotoğraf ve benzeri belgelerin kullanımında tüm sorumlulukları kabul etmektedir.
 4. Bu çalışmanın benzerlik raporu bulunmaktadır.
-